

De Pacificatie van Gent als uiting van continuïteit in de politieke opvattingen van de standen-vertegenwoordiging

1. *De tekst der Pacificatie van Gent*

De Pacificatie van Gent werd traditioneel beschouwd als een der belangrijkste akten die de grondwet zijn gaan uitmaken van de Republiek. Sommigen plaatsen haar als eerste in de rij, gevolgd door de Unie van Utrecht, de Akte van Verlatinge en de Vrede van Munster¹. Anderen plaatsen de Unie van Delft voorop, terwijl de Pacificatie van Gent, de Unie van Utrecht en de Afzwering van Filips II volgen². Wij stellen ons tot doel te onderzoeken in hoeverre de inhoud van de Pacificatie aanleiding gaf tot een dergelijke bestemming en in welke mate daarbij vanouds bestaande opvattingen werden vermengd met nieuwe.

Het vroegst treft men deze 'canonisatie' van de Pacificatie aan in de loop van de XVIIde eeuw. In de Plakkaten van Holland en Zeeland wordt zij in 1651 door meester Cornelis Cau als eerste van de 'Fundamentele wetten' opgenomen³. In 1661 wordt zij te 's-Gravenhage opnieuw gedrukt door de erfgenamen van wijlen Hillebrandt Jacobsz van Wouw, de gewone drukkers van de Staten van Holland en West-Friesland. Deze laatste uitgave wordt opnieuw gebruikt, wanneer Jacobus en Paulus Scheltus op het einde van de XVIIde eeuw de 'Instructien vanden Hove van Hollandt Zeelandt ende Vrieslandt' uitgeven⁴. Dit is des te opmerkelijker daar zij niet in de Vlaamse Plakkaatboeken werd opgenomen, evenmin als in het Privilegeboek dat de Staten van Vlaanderen in 1788 samenstelden⁵.

Daarnaast heeft de liberale en confessionele historiografie in de XIXde eeuw een ruime plaats toegemeten aan de Pacificatie, vooral omwille van de strijdlijst tegen de vreemde onderdrukker en de beklemtoning van de gewetensvrijheid. Gezien de politieke en ideologische constellatie van die tijd werd de actuele betekenis van de Pacificatie bijzonder scherp gevoeld door vooral Belgische liberalen die zich als zonen der Geuzen beschouwden en de Belgische confessionelen, die zich

¹ L.J. Rogier, Unie van Utrecht (1), in *Grote Winkler Prins*, XVIII (Amsterdam-Brussel 1974) pp. 777-778.

² A. Kluit, *De soevereiniteit der Staaten van Holland verdedigd* (Groningen enz. 1785), p. 104.

³ C. Cau, *Groot Placaat-Boeck inhoudende de placaten ende ordonnantiën vande Hoogh-Mog. Heeren Staten Generaal der Vereenighde Nederlanden ende vande Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt mitsgaders vande Ed. Mog. Heeren Staten van Zeelandt* ('s-Gravenhage 1651), kol. 2-8. Zie verder J. Vande Water, *Groot Utrechts Placcaatboek* (Utrecht 1729), dl. I, pp. 42-45; W. van Loon, *Groot Gelders Placaat-Boeck* (Nijmegen 1701), dl. I, kol. 84-99; G.F. Baron Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, *Groot Placaat en Charterboek van Vrieslandt* (Leeuwarden 1778), dl. III, p. 1075; Simon van Leeuwen, *Costumen Keuren ende Ordonantiën van het baljuschap ende lande van Rijnland* (Rotterdam-Leiden 1667), pp. 561-573.

⁴ *Instructien vanden Hove van Hollandt Zeelandt ende Vrieslandt, 1452-1699* ('s-Gravenhage, z.j.) sub anno.

⁵ *Verzameling van XXIV origineele charters, privilegien en keuren van de provincie van Vlaanderen van de XIIe, XIVe, XVe en XVIe eeuw* (Gent 1787-1788).

gedroegen zoals hun Rooms-Katholieke voorouders⁶.

In eerste instantie lijkt een ontleding van de inhoud van dit dokument aangewezen om de geldigheid van de vermelde opvattingen te toetsen. Men kan deze inhoud onderzoeken vanuit de standpunten van de grootste belanghebbenden: de koning, de standenvertegenwoordiging, de Prins en de Staten-Generaal te Brussel, zoals die later volgens de Pacificatietekst zouden worden opgeroepen.

De koning heeft zijn ongenoegen over de Pacificatie duidelijk kenbaar gemaakt. Hij meende dat de katholieke godsdienst en zijn autoriteit in vier punten ernstig waren benadeeld. Het feit dat Brabant, Vlaanderen en Henegouwen met Holland en Zeeland een liga sloten was in zijn eigen termen strijdig met de opvatting dat de inwoners der Nederlanden zijn 'vazallen' moesten zijn. De samenkomst van de Staten-Generaal met het oog op de bespreking van de godsdienstige problemen was eveneens ongehoord. Het opschorten van de toepassing der plakkatens was zeer nadelig voor de katholieke godsdienst. Tenslotte mocht Prins Willem van Oranje — la levadura de todo el danno: het gist van al het verlies — zijn macht in Holland en Zeeland niet bestendigen, zoals in de Pacificatie werd aanvaard⁷.

Gezien vanuit het standpunt van de *standenvertegenwoordiging* merken wij vooral de haat tegen Spanje. Deze uit zich zowel tegen de Spaanse soldateska als tegen de Spaanse centralisatie, meer bepaald die der laatste tien jaren. Men richt een liga op die vooral zal aansturen op het terugtrekken der Spaanse troepen en laat duidelijk merken dat dit een 'conditio sine qua non' is voor verdere besprekingen⁸. Verder gaat men met heel wat artikels van de Pacificatie in tegen vroeger reeds als onduidelijk aangevoelde ordonnanties of tegen de ontkenning van Nederlandse privilegiën⁹.

De volledige amnestie, gevraagd in het eerste artikel, druiste in tegen vroegere gedeeltelijke 'pardon' besluiten¹⁰. Verbod van handel op de vijand bestaat theoretisch niet meer, omdat de vijand bondgenoot is geworden¹¹. De opschorting van de plakkatens tegen de ketters ging in tegen de halfjaarlijkse publicatie van deze verbodsbepalingen tegen de Protestanten¹².

Een belangrijk punt vormt de bevestiging van de *Prins* in Holland en Zeeland¹³. Zijn situatie aldaar wordt verbeterd door het vooruitzicht, dat de gebieden van Holland en Zeeland die nog de partij van de vorst aankleven weldra bij hem zullen aansluiten¹⁴. De erkenning van de status quo in verband met de aparte religieuze

⁶ U. Vermeulen, 'Katholieken en Liberalen tegenover de Gentse Pacificatiefeesten (1876)', in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XX (1966), 167-185, en dezelfde auteur, 'Paul Fredericq en de Gentse Pacificatiefeesten (1875-1876)', *ibidem*, XXI (1967), 251-259.

⁷ J. Hansen, *Nuntiatuurberichte aus Deutschland, nebst ergänzenden Actenstücken*, III. Abth. 1572-85 (Berlijn 1894), dl. II, pp. 582-583.

⁸ A.S. de Blécourt en N. Japikse, *Klein Plakkaatboek van Nederland* (Groningen-Den Haag 1919), pp. 113-117.

⁹ Men eist de verwijdering van de monumenten opgericht n.a.v. veroordelingen door Alva: Bibliotheek Rijksuniversiteit Gent, collectie Meuleman, Acc. Meul. 1576 (12), artikel 13 van het Tractaet vanden Peys. De in vorige voetnoot aangehaalde uitgave van de Pacificatie geeft geen nummering der artikels. Daarom doet men soms gemakkelijker beroep op een der teksten in noot 3 vermeld, dan op de oorspronkelijke, gedrukte uitgaven van Michiel Van Hamont uit deze voetnoot.

¹⁰ Zie het laatste pardon vóór de Pacificatie, onder Requesens gepubliceerd in 1574: L.P. Gachard, *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas* (Brussel 1858), dl. III, pp. 485-520.

¹¹ J.H. Kernkamp, *Handel op den vijand, 1572-1609*, dl. I: 1572-1588 (Utrecht 1933) pp. 80-81.

¹² Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen, 735, fo. 139 vo.

¹³ Niettemin werd de terugkeer uit Spanje van een zoon van de Prins geëist wegens overtreding van de privilegiën van de Leuvense universiteit. P.J. Blok, resp. Philips Willem en Willem I in *Nieuw-Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (Leiden 1911), dl. I, kol. 1412 en 1542.

¹⁴ H. Lademacher, *Die Stellung des Prinzen von Oranien als Stadthalter in den Niederlanden von 1572 bis 1584. Ein Betrag zur Verfassungsgeschichte der Niederlande* (Bonn 1958), pp. 71-113.

situatie van Holland en Zeeland is een pluspunt voor de Prins¹⁵.

Een laatste punt, waaronder men een vierde groep artikels kan thuis brengen, bestaat in de samenroeping der *Staten-Generaal*. Zij zullen orde op zaken stellen. De taakomschrijving van die vergadering zou de volgende punten omvatten: het netelige godsdienstvraagstuk, de toepassing van de plakkaten over de godsdienst, de situatie van Willem van Oranje in Holland en Zeeland, de problemen die voortspuiten uit de confiscaties der laatste jaren en het opheffen van deze confiscaties, moeilijkheden in verband met renten en obligaties die aan de vorige problemen verwant zijn, het muntprobleem en de betaling van twee veldtochten door de Prins gefinancierd¹⁶.

Men heeft de vorst in deze tekst niet betrokken. Wanneer men over Zijne Majesteit spreekt, doet men dat meer uit traditie dan uit medevoelen met zijn standpunt¹⁷. Het is ook duidelijk, dat meer belang is gehecht aan de standpunten van de Prins dan aan die van de Staten-Generaal. In elk geval is de hele tekst zeer vrijblijvend opgesteld. Geen imperaties of althans gemis aan kansen om die ten uitvoer te brengen. Gebrek aan sancties of aan de mogelijkheid om onwilligen voor de zaak te winnen. De meeste punten zullen 'eventueel' worden uitgevoerd, maar de uitvoering ervan kan door beide partijen geenszins verzekerd worden. Nog sterker, beide partijen konden zich over de Pacificatie enkel verheugen, wanneer zij ieder hun wensen voor werkelijkheid aanzagen.

De onderhandelaars zelf bevestigden dit in grote mate wanneer zij in artikel 3 der Pacificatie stipuleerden, dat de samenroeping van de Staten-Generaal zou plaats hebben zoals het gebeurde in oktober 1555 bij de troonsafstand van Keizer Karel, toen deze aan de Staten vroeg om zijn zoon te erkennen. Machtskonflikten waren er volledig afwezig geweest en de aanwezigheid van Spaanse troepen verstoelde er nog niet de sfeer¹⁸.

Welnu, de vergadering der Staten-Generaal van 1576 was helemaal niet op die basis bijeen gekomen. Holland en Zeeland hadden geen afvaardiging naar Brussel gestuurd¹⁹. Luxemburg zou er nooit een sturen²⁰. Delegaties uit verschillende provincies zoals Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen, waren nog niet aangekomen of hadden althans een te beperkte volmacht meegebracht.

Door zelf te stellen, dat zij later voltallig zouden samenkomen in een vergadering der Staten-Generaal, werd door beide partijen toegegeven dat heel wat punten slechts voorlopige overeenkomsten zijn. De meeste punten zouden pas later een definitieve oplossing krijgen. Aldus betekent de vrede, waarover men spreekt, noch het einde der oorlogssituatie, noch een definitieve regeling van de bestaande konflikten. Het verwijderen van de Spanjaarden en der andere vreemde troepen kon onder meer door beide partijen niet afdwongen worden.

2. *Situering van de bepalingen der Pacificatie*

De Pacificatie ligt in het verlengde van onderhandelingen die in februari 1575 te Breda waren aangeknoopt tussen de centrale regering en de opstandelingen uit

15 Bibliotheek Rijksuniversiteit Gent, collectie Meuleman, Acc. Meul. 1576 (12), artikel 4 van het Tractaat vanden Peys.

16 Ibidem, artikels 3, 5, 6, 18, 19, 21, 23, 25 van het Tractaat vanden Peys.

17 Ibidem, artikels 3, 6, 7, 14 van het Tractaat vanden Peys.

18 F. Haraeus, *Annales ducum seu principum Brabantiae totiusque Belgii tomus tertius* (Antwerpen 1623), p. 243.

19 N. Japikse, *Resolutiën der Staten Generaal* ('s-Gravenhage 1915), dl. I, p. LX.

20 Luxemburg was zeer ontstemd over de gevangennamen van hun gouverneur Pieter Ernest van Mansfeld bij de putsch van september waarbij de leden van de Raad van State werden gearresteerd. J.C. De Jonge, *Besluiten van de Staten Generaal der Nederlanden* ('s-Gravenhage 1828), pp. 61-62; J. Massarette, *La vie martiale et fastueuse de Pierre Ernest de Mansfeld 1577-1604* (Parijs 1930), dl. I, pp.

Holland en Zeeland²¹. Daar eisten dezen tevergeefs het vertrek van de vreemde troepen en de samenroeping van de Staten-Generaal over de godsdienstkwestie.

De centrale regering van haar kant drong vooral aan op het respect voor de dienst van de koning en voor het behoud van de Rooms-Katholieke godsdienst. Het loont wel de moeite erop te wijzen, dat de meeste artikels uit de latere tekst der Pacificatie van Gent hier reeds werden aangeraakt: de amnestiemaatregel²², de opschorting der plakkaten²³, de satisfactie en de positie van de Prins in Holland en Zeeland²⁴, het herstel van de wederzijdse handelsbetrekkingen²⁵, de samenroeping van de Staten-Generaal zoals in 1555²⁶, de vrijlating van gevangenen, o.a. van de graaf van Boussu²⁷, de terugkeer van Willems zoon uit Spanje, het in-trekken van vonnissen waardoor verbeurdverklaring van goederen was voorzien²⁹, de teruggave van goederen aan de wettige eigenaar³⁰ en de oplossing van moeilijkheden die uit deze artikels kunnen voortvloeien³¹. In juli 1575 waren de besprekingen in Breda echter afgesprongen³².

Vanaf die tijd tot de Pacificatie werden telkens weer dezelfde punten ter sprake gebracht: het vertrek van de vreemdelingen, het herstel der privilegiën, de bevoegdheid van de Staten-Generaal, het belang van inheemse raadgevers en soldaten, het afschaffen van de Bloedraad. Tegenover het absolutisme van de vorst werd medezeggenschap der Staten gesteld; tegenover de wereldpolitiek van de vorst stond het bestuur der XVII Provinciën; tegenover de absolute macht van de Katholieke Kerk stond de vrijheid voor de Protestanten³³.

Tijdens de periode van machtsvacuüm na het overlijden van landvoogd Requesens groeide een algemene ontevredenheid over het Spaanse optreden. De Spaanse furie te Aalst schudde de Nederlanden wakker³⁴. In Brabant begon men troepen te lichten³⁵. Na de putsch van 5 september waarbij de meeste leden van de Raad van State werden gearresteerd, begonnen de Staten van Brabant en Henegouwen bijna gelijktijdig aan te sturen op een vergadering van de Staten-Generaal³⁶. Invloed op deze aktie vanwege de Prins is zeer aannemelijk.

De meeste gewesten stonden argwanend, zonet afwijzend tegenover de putsch in de Raad van State³⁷. Enkel in Holland en Zeeland zag men in de arrestatie het bewijs dat ook de andere gewesten zich nu spoedig bij de opstandige provincies

248-254. Toen don Juan begin november Luxemburg bereikte, kwam de deelname aan de Staten-Generaal nog meer in het gedrang.

21 Gachard, *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas* III, p. 259.

22 Gachard, o.c., p. 709.

23 Gachard, o.c., p. 697.

24 Gachard, o.c., p. 698.

25 Gachard, o.c., p. 722.

26 Gachard, o.c., pp. 333, 639 en 741.

27 Gachard, o.c., pp. 587 en 645.

28 Gachard, o.c., p. 299.

29 Gachard, o.c., pp. 587 en 645.

30 Gachard, o.c., pp. 587 en 645.

31 Gachard o.c., p. 645.

32 Gachard, o.c., pp. 795-796.

33 H.A. Enno Van Gelder, De Vrede van Gent (8 november 1576), in *Historische Opstellen aangeboden aan J. Huizinga* (Haarlem 1948) pp. 84-117.

34 H. Pirenne, *Geschiedenis van België* (Brussel 1958) dl. II, p. 299; R. van Roosbroeck, *Twintig eeuwen Vlaanderen*, dl. II, *Geschiedenis van Vlaanderen* (Hasselt 1972) p. 93.

35 H.A. Enno Van Gelder, Van opstand via vrede naar oorlog 1576-1578, in *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, V (Utrecht, Antwerpen, Brussel, Gent, Leuven, 1952) p. 80.

36 Japikse, o.c., p. LII.

37 Dit wordt bewezen door het feit dat Luxemburg, Namen en Artesië respectievelijk Pieter Ernest van Mansfeld, Karel van Berlaymont en Christoffel van Assonleville terug in vrijheid willen gesteld zien: De Jonge, *Besluiten van de Staten Generaal*, pp. 61-62. Ook Vlaanderen drong met klem aan op de vrijlating. Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen, nr. 734, fo. 111v^o en 117r^o.

zouden aansluiten³⁸. Vooral de Staten van Brabant spanden zich ten eerste in om aan het ondernomen initiatief meer vaart te geven. In de Staten was de houding van de prelaten t.o.v. de vorst negatief beïnvloed wegens de incorporatie van de abdijen. Zij konden hopen dat daarin thans verandering kon worden gebracht. Vooral de steden, en speciaal Brussel, stelden zich actief op ter verdediging van de openbare orde³⁹.

Op 22 september 1576 daagde de Vlaamse Statendelegatie in Brussel op⁴⁰. Dit betekende meteen de start voor de vergadering der Staten-Generaal, waarvan de eerste resoluties werden opgesteld op 25 september⁴¹. In de loop van oktober kreeg men toch een voldoende talrijke vergadering bijeen die van haar basis de nodige volmacht verkreeg. Zo kon een deputatie naar Gent afgevaardigd worden, die zou trachten in de lijn van de vredesbesprekingen van Breda een vreedzame oplossing te vinden voor de pacificatie en subordinatie van de opstandige gewesten⁴².

Ofschoon deze vergadering der Staten-Generaal zeer beperkt was, werd op 12 oktober een commissiebrief opgesteld voor negen afgevaardigden die in Gent de onderhandelingen zouden openen met negen afgevaardigden van de Prins, Holland en Zeeland⁴³. De negen afgevaardigden uit Brussel werden gekozen onder de drie eerst verschenen provincies Brabant, Henegouwen en Vlaanderen⁴⁴.

Het lijkt ons dat een juiste interpretatie van de Pacificatie meer moet uitgaan van de doelstellingen die de tijdgenoten ermee beoogden dan van het belang dat men er later heeft aan toegekend. Hiervoor is het in de eerste plaats belangrijk om de opdrachtbrieven van de afzonderlijke afvaardigingen door te lichten⁴⁵.

Uit de commissiebrief van de Staten-Generaal valt op te maken dat men de besprekingen van Breda wilde hernemen. De bedoeling van de bijeenkomst werd als volgt omschreven: men wilde komen tot 'die reductie, tranquilliteyt, ruste ende doude prosperiteyt van allen den ingesetenen van herwertsovere'⁴⁶. Verder zullen zij deelnemen aan deze besprekingen 'volgende de punten en de middelen alreede voorgehouden, oft andere die ten propoeste sullen commen'⁴⁷. Men wil dus vrede 'ter eeren Gods, van zynder Majesteyt, ende gemeynde welvaert der voorsz. landen'⁴⁸.

De commissiebrief vanwege de Prins, Holland en Zeeland is heel wat heftiger opgesteld met het oog op het verdrijven der Spanjaarden. Dezelfde punten als hierboven werden er aangegeven met inbegrip van het feit dat men onderhandelen

³⁸ Gemeentearchief Gouda, Stadsrekening nr. 1223, fo. 92r^o, waar men de schalmeien laat spelen 'tot blijchap vande goede tijdinge der troubles van Vlaenderen ende Brabant'. Vergelijk Gemeentearchief Leiden, Tresoriers rekening nr. 2947, fo. 431v^o: aanbrengen van het bericht van de aansluiting van Vlaenderen bij Brabant.

³⁹ A. Henne en A. Wauters, *Histoire de la ville de Bruxelles* (Brussel 1968 reprint), pp. 434-443.

⁴⁰ Algemeen Rijksarchief Den Haag, Collectie Musschenbroeck, nr. 3: Acta Statuum Belgii, dl. I, fo. 22r^o. Zie *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*, XLV (1922), dl. 1, p. 103.

⁴¹ Japikse, o.c., p. 5.

⁴² De Jonge, *Besluiten van de Staten Generaal*, p. 238.

⁴³ Men vindt deze brieven in de originele placcaten o.m. in de Bibliotheek der Universiteit van Gent, collectie Meuleman: Acc. Meul 1576 (12), maar ook in A. Anselmus, *Placcaten ordonnantiën landcharters . . . van Brabandt* (Antwerpen 1648), dl. I, p. 591-595.

⁴⁴ De Jonge, *Besluiten van de Staten Generaal*, p. 25. De namen van deze negen gedeputeerden werden op 5 oktober bepaald.

⁴⁵ Deze commissiebrieven werden het eerst verspreid door de Brusselse drukker Michiel van Hamont, die met de Pacificatietekst de commissiebrieven van beide partijen en van de secretaris afdruckte. De commissiebrief van de Staten-Generaal was opgesteld te Brussel op 10 oktober 1576; die van Holland en Zeeland draagt twee data: Delft 14 september en Middelburg 12 oktober, terwijl de commissie van de secretaris op 13 oktober te Brussel tot stand kwam.

⁴⁶ Bibliotheek Rijksuniversiteit Gent, Collectie Meuleman, Acc. Meul, 1576 (12), fo. B4 v°.

⁴⁷ *Ibidem*, fo. C 1r^o.

⁴⁸ *Ibidem*, fo. C 1r^o.

zou 'tot Gods eere, dienste des Conincklycken Majesteyt, ruste ende welvaert vanden ingesetenen deser Landen'⁴⁹. Ook hier was sprake over de 'gherechtigeden, Vrydomme ende voorspoedt' der Nederlanden⁵⁰. Men kan dit een bedekte beschrijving noemen van de vraag naar het herstel der privilegiën. Men sprak verder over 'allen den inwoenderen van Hollant ende Zeelant, ende heuren geassocieerden, iegenwoordich ende toecomende, egheene uytghesondert'⁵¹. Het is niet vermetel hierin reeds een voorloper te zien van het artikel uit de Pacificatietekst, waarbij de satisfactie werd bedongen van alle gebieden die nog onder het bestuur van Filips II in Holland en Zeeland leefden.

Uit deze commissiebriefven kan men dus afleiden dat het voornaamste objectief van beide groepen onderhandelaars erin bestond het wapengeweld te doen ophouden. Revolutionaire bedoelingen lagen niet aan de basis van de besprekingen. Wat in Breda werd besproken, zou de leidraad vormen van de onderhandelingen in Gent⁵². Wanneer men echter weet dat de Staten van Holland reeds begin september hadden beslist dat aan het punt van de Protestantse godsdienst niet mocht geraakt worden, komen de standpunten scherper tot uiting⁵³. Op dezelfde wijze hadden de Staten-Generaal op 2 oktober 1576 hun inzichten duidelijk omschreven. Men zou beslissen over de zo noodzakelijke middelen tot pacificatie, maar ook 'ramener a l'obéissance de Sa Majesté les pays d'Hollande et Zelande en l'observation de nostre sainte Foy et Religion Catholique Romaine et sans aucune innovation d'icelle, et à ces fins faire tout'⁵⁴. Hun doel was dus het herstel van het koninklijk gezag in Holland en Zeeland en de observatie van de Roomse godsdienst. Als enig middel werd het voorafgaandelijk vertrek der Spanjaarden genoemd. Aldus kan men aannemen dat beide delegaties toch met zeer verschillende objectieven aan de besprekingen begonnen.

In dit verband past het te wijzen op de omstandigheden waarin het document is ontstaan. In een tiental dagen (19 tot 28 oktober) stelden de gedeputeerden te Gent een tekst op waarvan de belangrijkste principes, nl. de verdrijving van de vreemde troepen en de verwijzing van de godsdienstkwestie naar een afzonderlijke vergadering van de Staten-Generaal, reeds geruime tijd voorbereid waren door de Prins en zijn omgeving. Van Hollandse zijde werden deze twee eisen reeds in maart 1575 naar voor gebracht tijdens de vredesbesprekingen van Breda. In de Pacificatie worden zij dan bijgetreden door de andere gewesten⁵⁵. Deze plotse en verregaande toegeetlijkheid ten opzichte van de opstandelingen met name inzake het religieuze status quo, de bevestiging van Oranje in zijn functie van stadhouder, het niet expliciet erkennen van het koninklijk gezag en van de nieuwe landvoogd, naast de lange reeks opheffingen van konfiskatiemaatregelen, kan verklaard worden door volgende factoren.

Vooreerst was er de militaire steun welke door de Prins werd bezorgd aan het Zuiden. Hierdoor was op 23 september een eerste troepen-zending van acht velddelen naar Gent vertrokken⁵⁶. Zij stonden voortaan in voor de veiligheid van de stad zowel ten opzichte van het Spanjaardenkasteel als ten opzichte van muitende Spanjaarden in Aalst. Hierdoor werd de positie van de Prins gevoelig versterkt.

49 *Ibidem*, fo. C 2r^o.

50 *Ibidem*, fo. C 2r^o.

51 *Ibidem*, fo. C 3v^o.

52 Japikse, o.c. p. 19.

53 *Register van de Besluiten bij de Staten van Hollandt, genomen den 9.1.1576. Dordrecht tot 29.12.1576* (S.I., s.d.) p. 156.

54 De Jonge, *Besluiten van de Staten Generaal*, p. 16.

55 Gachard, o.c., dl. III, p. 277

56 G. Groen van Prinsterer, *Archives ou correspondance inédite de la Maison d'Orange Nassau*, 1ste reeks (Leiden 1838) dl. V, p. 421.

Verder waren er de plundering van Maastricht op 20 oktober⁵⁷, en de brandschatting door de muiters te Aalst van de stad Geraardsbergen op 20 oktober⁵⁸. Men moet er bovendien rekening mee houden dat de stad Gent zelf beschoten werd door Spanjaarden in het Kasteel aldaar. De eskalatie van het oorlogsgeweld in Gent was in september begonnen en bleef de hele maand oktober aanslepen⁵⁹. Zo vele redenen om de haat tegen de Spanjaarden aan te wakkeren, precies in de tijd van de opstelling van de Pacificatie.

Overigens moet men ook rekening houden met verdragingsmanoeuvres vanwege afgevaardigden van de Staten-Generaal⁶⁰. De komst van de nieuwe gouverneur don Juan werd reeds enige tijd verwacht. Hoe langer men wachtte, hoe meer kans om de besprekingen volledig te staken. In dit licht moet het voorstel van de Prins worden gezien om de positie van de nieuwe landvoogd nog tijdens de onderhandelingen te bespreken.

Tenslotte is er de propaganda vanwege de Prins. Terwijl men de besprekingen voerde, maakte hij de inhoud van onderschepte brieven bekend. Hieruit moest blijken dat de Spanjaarden niets anders op het oog hadden dan de onderdanen van de Nederlanden voor eeuwig in slavernij te houden⁶¹.

Op 28 oktober 1576 kwam aldus vrij snel een lang betwiste tekst tot stand⁶². Hoewel hij niet ten volle de goedkeuring wegdroeg, had hij toch de verdienste de hoop op een bestand levendiger te hebben gemaakt en de vredeswil sterk te hebben beklemtoond zonder dat definitieve concessies werden gedaan. In de toekomst zou blijken dat het bestaan van de tekst — afgezien van alle dubbelzinnige en betwistbare formuleringen — voldoende was om voortaan alle verdere besprekingen daarop af te stemmen. Vooral mag men niet uit het oog verliezen dat deze omzichtige afgevaardigden, die herhaaldelijk de suprematie van het katholieke geloof beklemtoonden, gedurende lange tijd onzekerheid hebben laten bestaan omtrent de uiteindelijke ratifikatie van het akkoord.

Vanuit die overwegingen zou men een heel ander aspekt van de Pacificatie kunnen benadrukken, nl. dat de katholieke gewesten met deze taktische, maar allerm minst bindende noch definitieve toegevingen aan de opstandelingen in eerste instantie hun eigen veiligheid hebben nagestreefd, nl. door een gezamenlijk optreden tegen de al te gevaarlijk geworden vreemde legers in de eigen streek⁶³.

Dit kan in het algemeen bevestigd worden door het advies der Staten van Brabant uit het begin van oktober, waarin in eerste instantie werd aangedrongen op het beëindigen van het wapengeweld⁶⁴. Meer speciaal wordt dit aspekt onderschreven door een advies van de Raad van Vlaanderen. Deze uitgesproken koningsgezinde raad gaf wel een negatief advies over de komst van Oranjetroepen naar Gent. Toch was men van oordeel dat de noodsituatie het feit kon wettigen, dat de katholieke provincies, in casu Vlaanderen, zich militair lieten steunen door de Calvinistische troepen⁶⁵. Men mag dan vast aannemen, dat ruimere lagen van de bevolking nog minder scrupules hadden om de Oranjetroepen te verwelkomen.

57 R. van Roosbroeck. *Willem de Zwijger* (Antwerpen 1974) p. 305.

58 Ch. Piot, *Correspondance du Cardinal de Granvelle 1565-1583* (Brussel 1887) dl. VI, pp. 469-470.

59 Bibliotheek Universiteit Gent, Handschrift 159, dl. II, fo. 264v^o en vlg.

60 Groen van Prinsterer, *o.c.*, dl. V, p. 467.

61 De Jonge, *o.c.*, p. 269.

62 Piot, *o.c.*, dl. VI, pp. 151-163.

63 Een brief van de President van de Raad van Vlaanderen uit september 1576 bewijst, dat de situatie te Gent zo gevaarlijk was dat Vlaanderen meer hulp nodig had dan Brabant en Henegouwen. Algemeen Rijksarchief Brussel. Fonds Papieren van Staat en Audiëntie, 1684⁴, ongefolieerd.

64 De Jonge, *o.c.*, pp. 24-25

65 Rijksarchief Gent, Fonds Raad van Vlaanderen, 734, fo. 129r^o-v^o.

Het militaire vraagstuk was inderdaad veel urgenter dan de kwestie van het geloof en stond er ook gedeeltelijk los van. Voor het overige hebben de afgevaardigden der Staten-Generaal hun best gedaan om de andere essentiële punten naar de toekomst te verschuiven, zodat hun loyaliteit tegenover de vorst moeilijk in twijfel kon worden getrokken. De Prins daarentegen slaagde erin om enkele persoonlijke diplomatieke successen te behalen.

Hoe broos de tekst en de besluiten van de Pacificatie waren, wordt verder geïllustreerd door de reacties op een navraag die door de Staten-Generaal was georganiseerd naar aanleiding van een besluit van 30 oktober. Men had toen beslist een schrijven te richten aan afzonderlijke heren, gouverneurs en dergelijke 'affin de declarer ouvertement leurs intentions, s'ilz sont du cousté des Estatz assemblez a Bruxelles pour Sa Majesté et Pays . . .' Enkele dagen later op 3 november, had men besloten 'd'escripre à tous consaulx provinciaux et colleges, dont on auroit doute, s'ilz seront d'intention des Estatz ou non . . .'⁶⁶.

Overduidelijk bleef onderwerping van de Hollandse en Zeeuwse opstandelingen het uiteindelijke doel van die instanties waarvan een antwoord kon teruggevonden worden⁶⁷. Hieruit blijkt dat tijdens de besprekingen te Gent twee groepen onderhandelaars samenkwamen die een totaal verschillende achterban hadden. Een der meest essentiële onderdelen voor een volledige pacificatie nl. het lot van de opstandige provincies werd er diametraal tegengesteld bekeken.

Wat de Staten-Generaal in de eerste dagen van november tot elkaar bracht was hun gemeenschappelijke afkeer van het oorlogsgeweld dat volop heerste. De ratifikatie vanwege de Raad van State kan in deze omstandigheden veeleer aan de Staten-Generaal worden toegeschreven. Sinds de putsch van september en de vrijlating die erop volgde was dit orgaan een speelbal in hun handen.

Positieve initiatieven hebben de Staten-Generaal niet ontplooid. De Prins daarentegen maakte van dit gebrek aan eensgezindheid en doortastendheid gebruik om zijn plannen door te voeren. Zijn onderhandelaars slaagden er ook in om de Nederlandse taal de bovenhand te laten halen in een milieu waar de centrale organen totaal verfranst waren.

Alles wel beschouwd moet de Pacificatie dus eerder gezien worden als een stap in een langdurig proces van diplomatiek overleg, helemaal niet als een eindpunt, en zeker niet als een orgelpunt.

De tekst zelf verwijst de essentie naar een later te houden vergadering der Staten-Generaal, die echter nooit plaats had. Toch is de Pacificatie de basis gebleven van alle verdere vredesonderhandelingen. Wegens de tegengestelde interpretaties die de partijen er van meet af aan gaven, bleef zij eigenlijk een maat voor niets. Er ligt dus een flink stuk overwaardering in de betiteling van de Pacificatie als een constitutioneel document. Veruit het grootste deel van de tekst bestaat uit louter okkasionele schikkingen, terwijl de betekenis van de religieuze status quo zich beperkt tot een tijdelijke, tactische zet die onmiddellijk afhankelijk wordt gemaakt van nieuwe besprekingen ten gronde door dezelfde, nee zelfs de meest uitgebreide samenstelling van de vergadering der Staten-Generaal⁶⁸.

⁶⁶ De Jonge, o.c., pp. 85 en 93.

⁶⁷ Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds Papieren van Staat en Audiëntie, waar nog enkele antwoorden bewaard worden. Onder nrs. 1711³ en 1684⁴ van dat fonds werden antwoorden teruggevonden, die hoofdzakelijk uit de zuidelijke provincies afkomstig zijn en waaruit blijkt, dat zij onder vrede de onderwerping van Holland en Zeeland verstonden.

⁶⁸ Japikse, 'De Staten-Generaal van 1576', in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschied. en Oudheidk.*, Se r., III (1916) 16-22: na enige aarzeling worden alle gewesten gekonvoceerd zoals in 1555.

3. *Konstitutionele en institutionele continuïteit*

Deze ontkenning van verstrekkende politieke draagwijdte en konstitutionele inhoud aan de Pacificatie past in de traditie die de Statenvergaderingen als instelling hadden opgebouwd in de honderd jaar van hun bestaan als gefedereerd orgaan in de Nederlanden. Bij twee vroegere gelegenheden kan er sprake zijn van het ontstaan van konstitutionele documenten der Staten-Generaal, nl. in 1477 en 1488. Het is reeds betekenisvol dat in de voorbereiding van de Pacificatie alleen de Unie, gesloten n.a.v. de Transactie van Augsburg in 1548 (inrichting van de Bourgondische Kreits) een rol heeft gespeeld en wel als herinnering aan de toenmalige religieuze eendracht⁶⁹. In de fase van staatsrechtelijke improvisatie in de jaren 1570 en 1580, zochten vele veranderingsgezinden steun in vermeende precedenten. Eén afgevaardigde bij de Staten-Generaal te Brussel had een kopie van het Groot Privilegie van 1477 aan zijn dossier laten toevoegen, zonder er evenwel gebruik van te kunnen maken⁷⁰. Reeds in 1540 had de regering echter verwijzing door Gent naar haar Blijde Inkomst van 1477 van de hand gewezen, daar die formeel ge-revoceerd was in 1494 ter gelegenheid van de Blijde Inkomst van aartshertog Filips de Schone⁷¹. Dit gold in nog sterkere mate voor de 'Akte van Eendracht' die in mei 1488 door de Staten van Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, Zeeland en Namen werd gesloten, en als zodanig enige gelijkenis vertoonde met de toestand in 1576, maar nooit als een rechtsgeldig document is aanvaard wegens de gevangenschap van aartshertog Maximiliaan op dat ogenblik⁷². Men kan dus gewagen van de ontoereikendheid der konstitutionele traditie van de Staten-Generaal. Elk van de genoemde documenten was in hoge mate tijdsgebonden en vertoonde slechts weinig ambitie om voor de toekomst een bepaalde staatsorde af te kondigen. Voor zover daarvan inderdaad sprake was in de akten van 1477 en 1488, m.n. het recht van de Staten-Generaal om op eigen initiatief te vergaderen over alle problemen van gemeenschappelijk belang, respectievelijk op gezette tijdstippen en zeker over fundamentele vragen als oorlog en vrede, is aan die bepalingen nooit enige toepassing verleend. De Staten-Generaal hebben, zoals de gewestelijke Statenvergaderingen en andere vormen van volksvertegenwoordiging dat vanouds deden, een eeuw lang gefunctioneerd zonder een expliciete en onbetwiste konstitutionele basis. Hun belangrijkste attribuut was de verdediging van de oude privilegiën en het gewoonterecht, waarop ook zichzelf hun aanspraken steunden.

⁶⁹ De Staten van Henegouwen verwezen als eersten naar 1548, maar werden daarin onmiddellijk bijgetreden door Vlaanderen en Brabant: *Ibid.* pp. 16-17; Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen, 734, fo. 97.

⁷⁰ Het betreft een afgevaardigde van de Vlaamse clerus, Willem del Vael (alias Valerius), kanunnik van St.-Baafs te Gent: Algemeen Rijksarchief Den Haag, Collectie Musschenbroeck, nr. 3, fo. 1-5v^o. Nog bij andere leden van de Staten-Generaal bestond een levendige belangstelling voor soms verre precedenten, zoals ook blijkt uit de hernieuwing in 1578 van het in 1339 gesloten verbond tussen Vlaanderen en Brabant: A.C. de Schrevel, *Le traité d'alliance conclu en 1339 entre la Flandre et le Brabant renouvelé en 1578*, in *Annales Société d'Emulation Bruges*, LXV (1915-1922) 51-111.

⁷¹ Alg. Rijksarch. Den Haag, Coll. Musschenbroeck, 3, fo. 5v^o: 'De Blijde Incompst van vrouwe Marie wesende van den date XXIX meye XIIIIC ende LXXVII is gherevoceert bij den Blijden Incompst hertoghs Philips haers zoens in den jaere XIIIIC. XCIII. Voor de ontkenning van de waarde van het Groot Privilegie door de centrale regering te Brussel naar aanleiding van de opstand der Stad Gent, L.P. Gachard, *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint* (Brussel 1846), pp. 114, 123, 127, 131, 195, 347, 354 en 355.

⁷² R. van Uytven — W. Blockmans, *Constitutions and their application in the Netherlands during the Middle Ages*, in: *Belg. Tijdschr. Filol. en Gesch.*, XLVII (1969) 422-423; H. Pirenne, *Le rôle constitutionnel des Etats-Généraux des Pays-Bas en 1477 et en 1488* in: *Mélanges P. Fredericq* (Brussel, 1904), pp. 267-271; W.P. Blockmans, *Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d'après des documents inédits*, in: *Handel, Kon. Comm. Gesch.*, CXL (1974) 297-298.

Naast de konstitutionele teksten, vormde het gewoonterecht inderdaad de meest stevige basis voor de bevoegdheden van de representatieve instellingen. We beschikken over verschillende aanduidingen dat in het milieu van de Staten-Generaal, m.n. in 1576 en daarna, een zeer levendige belangstelling bestond voor precedenten. Het teruggrijpen naar het Groot Privilegie van 1477 was daarvan reeds een bewijs. Maar men zocht nog naar veel meer historische voorbeelden waarmee men beoogde het optreden van de Staten tegenover de vorst te legitimeren. In dit streven naar de verdediging van de oude privilegiën en het gewoonterecht waren de Staten-Generaal tijdens de Opstand voorgegaan door de Prins. Willem van Oranje, die zich reeds vroeg tegen de groeiende Spaanse invloed gekeerd had, was er in Holland en Zeeland in geslaagd om met behulp van de Staten een zeer onafhankelijke koers te varen. Bij de onderhandelingen in Breda had hij zich opgeworpen als de partij die privilegiën, rechten en kostuimen in ere wilde herstellen. In het Zuiden vonden zijn eisen een grote belangstelling bij 'demokratische' groepen, die hier echter moeten worden geplaatst tegen een sterke coalitie van clericus en adel⁷³. In de Staten-Generaal, sinds september 1576 te Brussel vergaderd, trachtte hij steeds deze anti-Spaanse hetze aan te wakkeren.

Wanneer eenmaal de haat tegen de Spaanse troepen — d.w.z. het cement voor de Pacificatie van Gent — uitgeschakeld zou zijn, was het volgens Willem van Oranje echter nodig om bij de vorst aan te dringen op een grotere eerbied voor hun privilegiën dan in het laatste decennium het geval was geweest. Alleen wanneer de Staten-Generaal met klem en eensgezind aandrongen op het respect van hun rechten, zou de vorst inzien dat de opstandigheid meer betekende dan de afvaligheid van een handvol geuzen, zoals hem door zijn raadgevers werd ingefluisterd. Indien de Staten dat niet deden, had de door hen reeds ondernomen aktie geen nut opgeleverd.

Om de Staten-Generaal ertoe te brengen zich schrap te zetten tegen een lakse houding van onbeslistheid en onderlinge verdeeldheid en tegen Filips II met zijn te paternalistische politiek en zijn 'verdeel en heers' taktiek, stelde Willem van Oranje in november 1576 een lang vertoog op waarin hij met voorbeelden uit de Brabantse geschiedenis, die teruggingen tot in de dertiende eeuw, hen wees op het decisieve karakter van de positie, waarin zij zich bevonden⁷⁴. De vrijheidsdrang der voorvaderen, belichaamd in constituties en in een aantal verbonden, zowel tegenover hun hertog, als tussen de Brabantse steden onderling en met andere gewesten mocht niet beschaamd worden. Daarom stelde Oranje het als hun plicht zich te verzetten tegen een vorst die deze vrijheden miskende⁷⁵. Als zij zich maar werkelijk nauw aaneensloten, dan waren Spanje en Italië niet in staat om de Staten-Generaal enig kwaad te doen. Holland en Zeeland hadden dat in de vijf laatste jaren duidelijk bewezen⁷⁶.

Aan de Engelse regering werd in het najaar van 1577 een diplomatiek verslag aangeboden waarin de argumentatie van de Staten-Generaal breedvoerig toegelicht staat⁷⁷. Deze komt neer op een adstruktie van het 'ius resistendi' aan de

⁷³ Lademacher, o.c., p. 177.

⁷⁴ L.P. Gachard, *Correspondance de Guillaume le Taciturne* (Brussel 1851), dl. III, p. 140-154.

⁷⁵ Ten overvloede weze opgemerkt, dat er noch in deze opsomming van Brabantse konstitutionele teksten, noch in het verder besproken dokument sprake is van de Blijde Inkomst van 1356, die immers haar rechtsgeldigheid had verloren: R. van Uytven, De rechtsgeldigheid van de Brabantse Blijde Inkomst van 3 januari 1356, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 82 (1969) 39-48.

⁷⁶ Gachard, *ibidem*, p. 149.

⁷⁷ Public Record Office, Londen, State Papers, 70, 136, X/K 3920. Zie A.J. Crosby, *Calendar of State Papers. Foreign Series on the reign of Elizabeth 1575-1577*. (Londen 1880 Nendeln 1966 reprint), p.223 nr. 553: Affairs of Flanders. Dit stuk wordt gedateerd A.D. 1575-1576. Uit een grondige lectuur blijkt, dat het beter te dateren valt in het jaar 1577. De verschillende allusies, die worden gemaakt op de speciale status van een ruwaard geven de indruk dat de aanstelling van Willem van Oranje tot gouverneur en ruwaard van Brabant in oktober 1577 aanleiding was tot het opstellen van dit rapport.

hand van een uitgebreide casuïstiek van conflicten tussen vorsten en onderdanen in Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, Holland en Zeeland, opklimmend tot gravin Richildis in de elfde eeuw, en aansluitend bij de erkenning van Filips II in 1549. In dit betoog wordt slechts één 'konstitutie' genoemd, nl. het Charter van Kortenberg uit 1312. Dit is ook niet zo verbazend, aangezien zowel de Brabantse Blijde Inkomst van 1356, als het Groot Privilegie van 1477 en de Akte van Eendracht van 1488 niet als rechtsgeldig werden erkend. Wél werd gerefereerd naar de preliminaire besprekingen in de Staten-Generaal in april 1488, waarin de Drie Leden van Vlaanderen voor de Staten het recht op alliantie ter verdediging van 's lands welvaart en privilegiën opeisten, en daarin nooit tegenspraak ondervonden⁷⁸. Alle andere artikelen verwezen naar de beperkingen van de vorstelijke macht door privilegiën en gewoonten en door de competenties van de Staten. Met vele voorbeelden werd aangetoond dat vorsten die zich daar niet aan hielden, door de onderdanen konden verdreven worden. Nadrukkelijk werd gesteld dat ook de provincies die toevallig niet konden bogen op expliciete landcharters zoals Brabant die had, toch over gelijke rechten beschikten krachtens de eenheid van regering en de gewoonte. Dit doelde duidelijk op Holland⁷⁹.

In deze optiek lijkt het ook enigszins anachronistisch om aan de Pacificatie enige constitutionele betekenis toe te schrijven. De behoefte van de Staten daaraan dateert uit de zeventiende eeuw; het document in kwestie draagt echter een uitgesproken ad hoc karakter. Van een originele en consistente staatsconceptie is er evenwel geen spoor. Naarmate men zich van 1576 verplaatst naar 1579 toe, blijkt het reaktionaire karakter van de stellingname der Staten steeds duidelijker op de voorgrond te treden. Reeds in januari 1577 ontstond in de kern van de Staten-Generaal de 'Unie van Brussel', wellicht als konsolidatie met het oog op de onderhandelingen met de nieuwe gouverneur don Juan, maar waarvan Holland en Zeeland zich distantieerden. Het 'Eeuwig Edikt' van februari bevestigde formeel wel de Pacificatie van Gent, doch slechts de katholieke interpretatie daarvan, zoals die was gegeven door de clerus en twee faculteiten van de universiteit van Leuven. De constitutionele betekenis van de Pacificatie was dus van meet af een hersenschim.

Toch is er een hoge mate van continuïteit aan te wijzen in de staatsorganisatie van de Republiek sinds de Bourgondische Nederlanden. Deze valt minder te zoeken in de enkele overbekende teksten, dan wel in de praktijk van de organisatie der instellingen, en in hun fundamentele functies. Zoals de Staten-Generaal in 1576 vergaderden, beantwoordden zij grotendeels aan het beeld van diezelfde instelling honderd jaar voordien. Inzake de uitbreiding van het territorium en het daarmee samenhangende onderscheid tussen patrimoniale en niet-patrimoniale gewesten blijkt een gering formeel verschil te zijn ontstaan. Verder maakten de definitieve verschuiving van het zwaartepunt van Vlaanderen naar Brabant, het optreden sinds 1559 van Nederlandse bisschoppen, en de groeiende faktievorming

78 'That all the countries on this side were privileged by expres auctoritie to make confederations and aliance at all tymes when they thought good for the advantage of the common welthe, and therbie to provide that in their rightes priviledges and liberties ther might not be done unto them anie wronge let or molestation, that by the same they should not be bound to staie for the consent of their prince'. (Artikel 16).

79 'Wherin is first to be seen the right and preheminece which the said States of the countrey here have had of most ancient tyme, so farefourth as to take th' administration of the Gouverment from their Princes, and to give the same to an other such as best lyke them, as often as they should presume to violate the lawes, privileges and liberties of the countrey. Secondly yt is to be seen what conformitie there hath been, touching this fact, in the countreys of Brabant and Hollande for wheares par adventure they of Hollande had not so particularly expressed in the forme of the princes oth that they had the said authoritie and power, yet notwithstanding they have shewed the same in effect as oftentimes as occasion hath required to maintayne th' authoritie and privileges of the countrey and estates'. Artikel 29.

rond de kwesties van godsdienst en verdeling der staatsmacht verschilpunten uit inzake het interne functioneren van de instelling.

Het was echter in de loop van de langdurige vergadering van 1576-1579 dat de organisatie der Staten-Generaal *faktisch* een belangrijke evolutie doormaakte naar een instelling met een eigen griffie, een presidium, gespecialiseerde afdelingen en een reglement van inwendige orde. Reeds in september 1576 riepen de Staten-Generaal een nieuwe volledig uit eigen adellijke leden samengestelde Raad van Oorlog in het leven⁸⁰. Om dit, zeer belangrijke stadium te bereiken, was er geen constitutionele tekst nodig, maar wel druk van omstandigheden. Overigens dient het te worden onderstreept in welke mate reeds op het einde van de vijftiende eeuw de vergaderingen van de Staten-Generaal en der gewestelijke Staten functioneerden op een wijze die kenmerkend is gebleven voor de staatsorde der Republiek. Zelfs de eminente rol van de raadspensionaris tekende zich reeds af, hoewel nog niet geformaliseerd, in het gebruik dat de pensionaris van de eerste stad van het eerste gewest — en om deze eerste rang twistten Brabant en Vlaanderen nog in het begin van de 16e eeuw, maar Brussel haalde het toen definitief⁸¹ — het woord voerde voor de Staten, de stemmen opnam en de stukken opstelde en ondertekende⁸². De rol welke de verschillende gewestelijke Staten, alsook de Staten-Generaal in 1576 speelden ter verdediging van hun oude privilegiën en gewoonten gaat rechtstreeks terug op de oorsprong zelf van de volksvertegenwoordiging, zoals men dit voor steeds meer landen kan aantonen⁸³. Het is in dit enigszins retrograde, haast verstarde optreden dat de activiteit van de Staten zich laat kenmerken. Van een orgaan, behept met dergelijke politieke opvattingen, valt ook geen originele conceptie voor de staatsinrichting te verwachten⁸⁴. Pas na meer dan twee jaren van intense fermentatie is met de Unie van Utrecht een meer gestructureerde en ietwat op de toekomst gericht dokument ontstaan. Maar ook daarbij moet men opmerken dat het uiteenvalt in een reeks bepalingen die kenmerkend zijn voor elke akte van eendracht (en o.m. aansluit bij die van 1488⁸⁵), enerzijds en een reeks praktische schikkingen 'ad hoc', anderzijds.

Bij wijze van besluit kan worden gesteld dat meer nadruk moet worden gelegd op de behoudende en continuerende rol die de Staten, en vooral die van de katholieke gewesten, hebben gespeeld. Zeer moeilijk namen zij een executieve rol op zich, waartegen zij ook bij vorige gelegenheden (1477 en 1488) niet opgewassen waren gebleken. Op constitutioneel vlak spelen zij duidelijk geen creatieve rol, maar zetten zij hun traditionele beleidslijn voort van verdediging van de rechten der onderdanen. Hoewel de Staten-Generaal in deze uitzonderlijke omstandigheden enige organisatorische aanpassing hebben doorgemaakt, hebben zij zich nog niet opgewerkt tot een platform waar politiek beleid, gesteund op de verzoening van strijdige belangen, kon worden uitgewerkt. De opsplitsing in twee categorieën

80 Japikse, 'De Staten-generaal van 1576', pp. 32-33; Dez., *Resolutiën*, p. 4. Het lag in de traditie van de representatieve instellingen dat de nieuwe griffie gerekruteerd werd uit die van het gewest, c.q. de stad waar werd vergaderd, en dat ook daaraan het zegel werd ontleend; in 1576 was dit dus Brabants.

81 R. Wellens, 'Le droit de préséance dans les assemblées des Etats généraux des Pays-Bas au XVe siècle', in *Standen en Landen XLVII* (1968), 113-147.

82 Aldaar, pp. 116-123 en R. Wellens, 'Les Etats généraux des Pays-Bas des origines à la fin du règne de Philippe le Beau (1464-1506)', *Standen en Landen LXIV* (1974), 147, 149, 188.

83 Deze stelling werd nadrukkelijk verdedigd door J. Dhondt, *Les assemblées d'Etats en Belgique avant 1795*, in *Gouvernés et gouvernants*, 3, *Recueils Soc. Jean Bodin*, XXIV (Brussel 1966), pp. 325-400. Voor Polen werd zij onlangs bijgetreden door J. Bardach (artikel in *Standen en Landen*, ter perse).

84 In dit licht loont het de moeite erop te wijzen, dat waarnemers in Brussel als belangrijkste konstante in het beleid van de Staten-Generaal de inertie en de aarzeling om beslissingen te nemen vermelden: Crosby, *Calendar of State Papers, 1575-1577*, pp. 477 en 486.

85 Inzake de waarborgen van de onderlinge samenwerking in de Staten-Generaal: art. 15-17 van de Akte van 12 mei 1488: *Verzameling van XXIV originele charters*, 1788.

van gewesten, de toegenomen greep van het regeringsapparaat op alle aspecten van de samenleving, en de polarisatie binnen de wereldlijke standen inzake de religieuze problematiek maakten dat in de jaren 1570 een konsensus en een consistent beleid in de Staten-Generaal nog moeilijker te realiseren waren dan ooit tevoren. Hun fundamenteel versterde en reaktionaire rol valt te verklaren vanuit het ontbreken van beleidservaring in de instelling en vanuit haar sociale samenstelling. Deze werd bepaald door erfelijkheid of door koöptatie, twee bij uitstek continuerende mutatiemechanismen⁸⁶.

Erasmus Universiteit te Rotterdam
Rijksuniversiteit te Gent

⁸⁶ Er is nog weinig aandacht besteed aan de sociale status en de wisselingsprocessen in de Nederlandse statenvergaderingen. Baanbrekend was in dit opzicht de studie van H.G. Koenigsberger, 'Property and the price revolution (Hainault, 1474-1573)', herdrukt in zijn *Estates and Revolutions* (Ithaca 1971), pp. 144-166. Een verdere aanzet werd gegeven door W.P. Blockmans, 'Mutaties van het politiek personeel in de steden Gent en Brugge tijdens een periode van regimewisselingen: het laatste kwart van de 15e eeuw', in: *Colloquium Bronnen voor de geschiedenis van de instellingen in België* (Brussel 1976).